

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבו ע

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמןיום כיפור, תשס"ח
מספר 722

מפטיר יונה - אתגר אישי

הסברים רבים ניתנו לבחירת ספר יונה להפטרה בתפילת מנחה ביום הכיפורים.¹ ברור שרעיון התשובה תופס מקום בספר: אדם (ואף עם) שחטא ומתנחם ומתחרט על מעשיו מיד נמחלים לו כל עוונותיו.² אבל מקומו של רעיון התשובה אינו כה בולט, והוא מתרכז בעיקר בפרק השלישי.³ משום כך מן הראוי לחפש משמעות נוספת לקריאת הספר בעלות המנחה ביום הכיפורים.

עיון מדויק בכתובים בכל חלקי הספר מוליך אותנו להיבט אישי. כבר בתחילת הספר מודגש שהנושא של הספר הוא בריחתו של האדם משליחותו, מייעודו – מעצמו (א: א-ג):
ויהי דבר- ה' אל יונה בן-אמתי לאמר: קום לך אל-נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני. ויקם יונה לברח תרשישה **מלפני ה'** וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה **מלפני ה'.**

לא מדובר בפסוקים אלה על נביא, שכן השורש נ-כ-א לא נזכר בספר יונה אפילו פעם אחת! אלא על אדם המסרב לשמוע לקול ה' ולמלא שליחותו (במקרה הזה השמעת נבואה ברבים). במקום ללכת לנינוה במזרח בורח יונה אל 'סוף' המערב, לתרשיש.⁴ יונה אינו בורח לים מה', שהרי הוא עצמו מכריז שהוא ירא את ה' אלוקי השמים "אשר עשה את הים ואת היבשה" (א: ט), אלא "מלפני-ה'", מהשיחה האישית עם ה' המטיל עליו את שליחותו.⁵ יונה מסרב לשמוע את דבר ה' ולקבל את התפקיד המיועד לו.

בפתיחת הספר אין הכתוב מזכיר כלל את סיבת הבריחה של יונה. היא נזכרת בפירושו רק בפרק האחרון – "על כן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה א-ל חנון ורחום" (ד: ב). יש כאן 'מבט לאחור' מכוון.⁶ לפי שעה אין הסופר מעוניין לדון בסיבת הבריחה של יונה אלא לבדוק אם אדם יכול לברוח מייעודו. ואכן זאת שאלה קיומית, וראוי שתעסיק אותנו ביום הכיפורים.

ספר יונה מתאר לנו בדרמטיות רבה את שלבי הבריחה של יונה ליפו – לאנייה ולתרשיש מחד גיסא ולירכתי הספינה – לשינה, לאדישות ולמוות מאידך גיסא.⁷ רב החובל והמלחים מנסים לעורר את יונה מ'תרדמתו' ולהחזיר אותו אל קרקע המציאות כדי שילך בדרך שנקבעה לו, אך לשווא. יונה מגיע למעי

¹ השו, למשל, יהושע בכרך, **יונה בן אמתי ואליהו**, ירושלים תשי"ט, עמ' 81-73; חיים חמיאל, **ספר יונה**, ירושלים תשמ"ט, עמ' 78-67; יששכר יעקבסון, **חזון המקרא (ב)**, תל אביב תשי"ט, עמ' 388-377. בפרשנות המחקרית לספר יונה אין דיון נרחב בשאלה זו השייכת לעולם התפילה היהודית.

² על מהות התשובה של אנשי נינוה נחלקו כבר חז"ל, והדברים מתוארים במאמרו של אפרים א' אורבך, "תשובת אנשי נינוה והויכוח היהודי-נוצרי", **תרביץ כ** (תש"י), עמ' 118-122.

³ יש רמז עקיף לנושא התשובה גם בשאר חלקי הספר, בעיקר בפרק האחרון הן בתשתית העיונית של התשובה: מידת הרחמים של הקב"ה.

⁴ תרשיש מתוארת כעיר 'בסוף העולם', והנביא ישעיהו אף מדגיש שעיר זו נמנית עם המקומות "אשר לא שמעו את שמעי" (יש' סו: יט). ואיזה מקום מתאים מזה לאדם שאינו רוצה לשמוע את דבר ה'?

⁵ "לפני ה'" הוא ביטוי של נוכחות אישית לפני ה', בדרך כלל בהקשר של קבלת שליחות נבואית. כך אומר אליהו בנבואתו "חי ה' א-להי ישראל אשר עמדתי לפניו" (מל"א יז: א; יח: טו).

⁶ תופעה זו של Flash-back נדונה בהרחבה בכל החיבורים על הסיפור המקראי. השו, למשל, פרנק פולק, **הסיפור במקרא**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 167-174.

⁷ השו דרשתו של Ernst Simon, "Flight from God – and Return", *Commentary* 16 (1953), pp. 214-218.

הדגה. שם הוא מנותק מן החברה ומסובך עם עצמו. האדם שלא רצה לקבל את ייעודו בחיים וניסה ללכת בכיוון אחר ולברוח מאחריותו, הסתבך ואינו יודע איך לשחרר עצמו ממצבו המורכב.

ואז באה הישועה באמצעות התפילה. התפילה המקראית, שהיא יסוד לתפילה היהודית לדורותיה, משמשת דרך להתדיינות האדם עם עצמו נוכח אלוקים.⁸ יש בתפילת יונה מעין Self – analysis. יונה מבין שאם לא יקבל את עצמו וימשיך ללכת בדרך לא לו, ייכנס לחיי תוהו, ועל כן הוא מקבל את תפקידו. ה' אמר לו בתחילת הספר "קום... וקרא" (א:ב). רב החובל חוזר על קריאה זו "קום קרא" (א:ו), ורק כעת משיב יונה בתחילת המזמור לדרישה זו בחיוב: "קראתי" (ב:ג).

ברוב הסיפורים המקובלים במיתולוגיה הקדומה (וגם בסיפורי הילדים הקלאסיים!) היצור 'המפלצתי' משחרר את האדם שאותו בלע לאחר שהותקף מבחוץ ונהרג, ואילו כאן יונה ניצל בזכות הצו האלוקי שדרש מהדג בעקבות התפילה להקיא את יונה.⁹ הדג (כמו הים בפרק א!) מקיים את רצון ה', שלא כיונה המנסה לברוח ממנו. ואכן לאחר שלושה ימים במעי הדג יונה משתחרר בזכות התפילה שכיוונה אותו אל עצמו ואל ייעודו. הדו-שיח עם אלוקים אפשר את הצלתו של האדם. זהו קו מקראי אופייני: הצלה מכוחות טבע אימתניים מושגת לא בכוח פיזי אלא בתפילה. כך בקריעת ים סוף ועד לדניאל בגוב האריות.

המעין בחלקו הראשון של ספר יונה עשוי לשאול אם יש ליונה בחירה חופשית ואם דרכו בחיים לא נכפית עליו. התשובה שאלה רומז הספר מצויה בדברי תורה מפורשים: "החיים והמות נתתי לפניך, הברכה והקללה – ובחרת בחיים" (דב' ל:ט). אדם יכול לבחור גם דרך חיים המנוגדת לייחודו שתוביל אותו לתסכול ואבדון, אך ה' מיעץ לנו לבחור בחיים, לקבל את עצמנו ולמלא את חיינו בתוכן ובמשמעות התואמים את אישיותנו.

בהמשך הספר יונה ממלא את תפקידו, ובזכותו אנשי נינוה חוזרים בתשובה. יונה אינו שמח על 'הצלתו'. אדרבה, הוא רואה בה 'רעה גדולה' (ד:א), ושוב הוא רוצה למות, הפעם לא בגלל השליחות המוטלת עליו אלא בגלל דרך הרחמים שבה מנהל אלוקים את עולמו. רוגזו של יונה אינו קשור כלל למתח בין נינוה לישראל: השם 'ישראל' לא נזכר בספר אפילו פעם אחת.¹⁰ כמו כן כעסו של יונה אינו קשור להיותו נביא שמעמדו נפגע אחרי שנבואתו לא התקיימה, הלוא אין הספר מדבר במונחי הנבואה כלל, כנזכר לעיל.¹¹ מורת רוחו של יונה היא על שה' מנהל את עולמו ברחמים במקום בדין, וכך יקשה לתקן עולם במלכות שדי. רק חומרת הדין תרתיע חוטאים ותבטיח היענות למצוות ה'.¹²

אין לזלזל בטיעון זה של יונה הנובע ממסירות אמונית עמוקה. אבל בעולם של התלבטויות וכישלונות, בעולם של חיפושי דרך ותהיות קיומיות, יש צורך בהבנה ובסליחה ובאפשרות מתמדת לתיקון ולהתחדשות. לכן דרוש יחס של חסד ורחמים מצד בורא עולם. ואכן ביום הכיפורים על האדם לחשוב על דרכו, על האחריות שעליו לקבל ועל האפשרויות לממש את ייעודו ושליחותו ולהוציא את כוחותיו הייחודיים אל הפועל. לא קל לאדם לחיות עם חולשותיו ולקבל את עצמו על כל מגבלותיו. אך זהו המעשה האמוני הנדרש מכל יהודי ביום הכיפורים: להכיר בסגולותיו הפנימיות ולתרום אותן בדרך ראויה לחיזוק העולם, 'מעשה אלוקינו', שבתוכו הוא חי.

היטיב לתאר את המאבק הפנימי המתחולל בנפשו של יונה, המשמש דגם לכל אדם, המשורר יעקב פיכמן. אל לו לאדם לחתור למרחקים לקראת עולמות הזויים כ-Fata morgana. בסופו של דבר אין אדם יכול לברוח מייעודו, מאחריותו ומעצמו, כי כך רצה בורא עולם:

⁸ הפועל פ-ל-ל משמעותו לשבת בדין, לשפוט ("אם יחטא איש לאיש ופללו א-להים", שמו"א ב:כה) ומכאן שאפשר לפרש את בניין התפעל של הפועל כשפיטה עצמית והערכה עצמית. סיכם זאת הרש"ר הירש: "המלה 'להתפלל' – אשר ממנה גזורה 'תפילה' – הוראתה לשפוט, לדון את עצמי לשאוף למשפט אמת על עצמי, על כל יחסי אל ה', אל העולם ויחסי ה' ויחסי העולם אלי. על ידי החדרת כח המשפט הזה בלבי ובנפשי הנני חוזר לחיי המעשה צרוף, מרום ומחוסן" (חורב, פרקי העבודה התחלת המדור תפילה).

⁹ כמו המעשה הקלאסי של: Herakles and Hesione and Perseus and Andromeda. והשוו בעניין זה: Joseph Campbell, *A Hero with a Thousand Faces*, New York 1949. בסיפורי הילדים חוזר מוטיב זה באגדות המפורסמות על כיפה אדומה ופינוקיו וברבות אחרות.

¹⁰ גישה 'לאומית' זו להבנת ספר יונה הוזכרה כבר במדרש ("יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב" מכילתא מס' דפסחא א) ואומצה כהסבר אפשרי אצל רוב מפרשי ימי הביניים, ביניהם רש"י, ר"י קרא, רד"ק וראב"ע.

¹¹ גם גישה זו מקורה בדברי חז"ל ("לא די שישראל קורין אותי 'נביא שקר' אלא אף עובדי גילולים"). פרקי דרבי אליעזר פרק י'. כמה מפרשים מסבירים כך את בריחת יונה, מרס"ג ועד לאברבנאל.

¹² הרבה מסות ספרותיות התפרסמו במחקר על ספר יונה בעניין זה, וכתבה על כך לאה פרנקל במאמרה "ורחמיו על כל מעשיו", פרקים במקרא, ירושלים תשמ"א, עמ' 223-227, ולאחרונה אוריאל סימון בפירושו לספר יונה מקרא לישראל, תל אביב תשנ"ב. והשוו בעניין גם בספרי: *Das Buch Jona im Lichte der Biblischen Erzählkunst*, Studia Semitica Neerlandica 12 (Assen 1969).

אמרת: אֲבָרְחָהּ מֵאֶלֶּהִים! אֲךָ לֹא יִבְרַח אָדָם כִּי מַעֲצָמוּ – אוֹ אִזּוּ יִפְלִיג תְּרִשִּׁישָׁה, נוֹף פְּלָאִים, וְלֹא יִחַת מֵיָם בְּנִהְמֹו.

אֲךָ לֹאֵן יִבְרַח וּמִחְשָׁפִיו עֲמוֹ? וְתַהוֹם מִתַּהוֹם יִרְעִים בִּאֵין רוֹאִים; וּמִרְחֵק אֶרֶץ, אֵף חֲבִיזֵן אִיִּים – אִישׁ לֹא יִמְצֵא מִפְּלֹט בָּם מִדְּמוֹ.

בֶּן אֲמִיתִי! חוֹזֶה כּוֹאֵב, נוֹגֶה! חִפְצָהּ הַמְּלֹט מִנִּפְשָׁהּ – הִתְעָה אוֹתָךְ כּוֹכֵב עֶזְרָה, מִשְׁגָּה!
 קוֹם בְּרַח אֶל עֲצָמָךְ! עֲזֹב נִינְוָה וּשְׂכַח תְּרִשִּׁישׁ! וְאַשׁ זֶה, לוֹחֲכָה דְּמָךְ, אֶהוּב וּכְאוֹב וְהִנָּבֵא!¹³

ד"ר גבריאל חיים כהן
 המחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹³ יעקב פִּיכְמָן, יוֹנָה, פֶּאֶת שְׂדֵה, תל אביב תש"ה, עמ' 144 .